

מעמד הר סיני ורשמיו לדורות - הוכחת הנבואה מאת האלוה (פז)

פז

אמר החבר: חשיבותה של השבת נובעת מזה¹⁶⁸, ומכך שהעולם נברא בשישה ימים¹⁶⁹, וכן ממה שאני עומד לציין. והוא, שאף על פי שאחרי הנסים האלה העם האמינו לדברי משה, עליו השלום¹⁷⁰, נשאר ספק בנפשותיהם כיצד [ייתכן ש]יפנה אלוהים בדיבור אל בשר-ודם¹⁷¹, כדי שראשית התורה לא תהיה בדעתו ומחשבתו של בן-אדם בליווי השראה וחזיון מאלהים. כי חשבו שלא סביר שמי שאינו בשר-ודם יפנה בדיבור, שהרי הפנייה בדיבור — גשמית. אלהים רצה להסיר ספק זה שלהם

הערות - ילמד ענוים דרכו

168 שביחת המן במדבר - עיין בסעיפים הקודמים.

169 ז"ל לקמן בנ: "לכן ציווה את שביחת השבת, את שביחת החגים ואת שביחת הארץ; והכל זכר ליציאת מצרים וזיכרון למעשה בראשית. כי שני הדברים קשורים זה בזה, כי שניהם באו לידי גמר ברצון האלוהי בלבד, לא באקראי ולא בטבע. כמו שאמר יתעלה: 'כי שאל נא לימים ראשונים וגו' השמע עם קול אלוהים וגו' או הנסה אלוהים וגו'". עצם שמירת השבת היא הודאה באלוהות. אבל היא כעין הודאה המתבטאת במעשה, כי מי שמאמין שהשבת היא סיומו של מעשה בראשית מודה בחידוש. ואם הוא מודה בחידוש, הוא מודה במחדש, היוצר יתעלה. ומי שאינו מאמין בה נופל לספקות הקדמות, ואין אמונתו בבורא העולם יתעלה זכה".

170 ריה"ל בא לפרש את הסתירה בין 'ויאמינו בה' ובמשה עבדו' הנאמר בשירת הים, לצורך במעמד הר סיני שמתרתו היתה ש"גם כך יאמינו לעולם". והנה כשיטת ריה"ל כאן הלכו ראב"ע (שמות יט, ט) והרמב"ם (עיין ה' יסודי התורה ח, א; איגרת תחיית המתים בסופה), שעד מעמד הר סיני עם ישראל לא האמין באפשרות הנבואה. וכן כתוב (דברים ה, כ): "היום הזה ראינו כי ידבר אלוהים את האדם וחי". כיצד הסבירו את האמונה בים סוף? ראב"ע חילק בין "העם" ל"כל העם", שלא כולם האמינו עד מעמד הר סיני (וכבר דחה הרמב"ן ב"תורת ה' תמימה" וגם בפירושו ליתרו יט, ט את דקדוקו של ראב"ע). הרמב"ם תירץ שהאמינו במשה אבל באמונה שיש בה דופי. ריה"ל עונה שיש לחלק בין האמונה במשה כמנהיג וכגואל, לבין האמונה בו כנותן תורה, כנביא. העם האמין שהקב"ה משיגח על אדם שמשתדל לעבוד אותו אך לא האמינו שיש נבואה ושה' נותן תורה שבה מגלה את רצונו לבני אדם. הנסים העידו על ההשגחה וגם על משה כבעל תפילה, אך לא כנביא שלוח. מי שהרחיב בחילוק זה הוא רי"א בספר העיקרים א, יח. נהרמב"ן חלק על ריה"ל וסיעתו וכתב שלא יתכן שבני אברהם יצחק ויעקב לא יאמינו באפשרות הנבואה, אלא שלא ידעו אם משה נביא, ובעשר המכות וקריעת ים סוף הוכחה נבואתו. מעמד הר סיני היה כדי להעלות את דרגת נבואת משה מעל דרגת הנביאים לעתיד, שלא יוכלו להכחיש נבואתו: "וגם כך יאמינו - לעולם". ובעומק - אין מחלוקת, כי האמינו בנבואה כמו נבואת האבות שהיא רק השגה מלמעלה למטה, אך לא נבואה שהיא מלמטה למעלה, שהתחדשה אצל משה וממנו לשאר נביאי ישראל. רק נבואה זו יכולה לאפשר ציווי ותורה.

עיין ספר האמונה והבטחון לרמב"ן פרק ו; מו"נ ב, לט; רמח"ל דעת תבונות ס" קנח.

171 עתה מגיע ריה"ל לספק שהעלה מלך כוזר כבר פעמיים: כלפי המוסלמי בסעיף ו, וכלפי החבר עצמו בסעיף סח. בסעיף סט הוכיח החבר רק שהאמונה שהנבואה אפשרית אינה נוגדת את השכל, ועתה בא מעמד הר סיני להוכיח שאכן יש נבואה ויש תורה שניתנת על ידה.

מסלול 1: יום ד לפרשת חיי שרה
מסלול 2: יום א לפרשת חיי שרה

וציווה אותם¹⁷² לקבל על עצמם [טהרה] פנימית וחיצונית. יותר מכול הוא הדגיש את הפרישה מהנשים, ואת ההתכשרות וההתכוננות לשמיעת דברי אלהים. העם הכינו עצמם והתכוננו לדרגת הנבואה. יתר על כן¹⁷³, לכך שישמעו כולם בגלוי את הפנייה בדיבור. לאחר שלושה ימים היה זה בהכנות אימים: ברקים, רעמים ורעידות אדמה. להבות אש הקיפו את מה שקרוי הר סיני. אותה אש נשארה ארבעים יום על ההר. העם ראו אותה וראו את משה נכנס לתוכה ויוצא ממנה. העם שמע את הפנייה בדיבור בלשון צחה, בעשרה דברים¹⁷⁴ שהם עיקרי המצוות ושורשיהן¹⁷⁵. אחד מהם היה הציווי על השבת. הציווי עליה כבר קדם (לכך), קשור בירידת המן¹⁷⁶. עשרת

הערות - ילמד ענוים דרכו

172 כמו בכל הופעה של הדבר האלוהי, הדבר תלוי בציווי של מצוות מסוימות ובקימון בשלמות ובלב שלם. כך היה בציווי על המשכן ובתוצאה - השראת השכינה בו. וכך היה אמור להיות בבית שני - שנצטוו לעלות כולם לארץ, אך העם לא קיים את הציווי אלא בחלקו ולא בלב שלם, ולכן לא זכו לגילוי השכינה. כאן נצטוו במצוות ההכנה, ואכן שמרו עליהן ובלב שלם, ולכן זכו לגילוי. זאת בניגוד לרמב"ם שמפרש שהתנאים לנבואה הם שלמות הכוח השכלי ושלמות הכוח המדמה וכו' (מו"ג ב, לב), ועל כן התקשה לבאר כיצד כל ישראל הגיעו לנבואה במעמד הר סיני (מו"ג ב, לג). לשיטת ריה"ל, כל תנאי הנבואה התקיימו במעמד הר סיני: ציווי אלוהי, כלל העם שמקיימו, בפרטי פרטים, בלב שלם.

173 יתרון בכמות ובאיכות: בכמות - המעמד הנבואי הוא כללי, כל האומה יחד, כך כל אחד חווה מה שחברו חווה; באיכות - הנבואה היתה במדרגת "פנים בפנים", כמאמר הכתוב (דברים ה, ד): "פנים בפנים דיבר ה' עמכם בהר מתוך האש", וביאר ריה"ל שהפנייה היתה ישירות אליהם ללא תיווך. הרמב"ן פירש שמעלת הנבואה שהתחדשה בסיני היא עליית הנשמה למעלה ולא כפי שהיתה הנבואה עד כה - עיין ספר האמונה והבטחון פרק ו; לקמן מאמר ד, ג, בביאור "כבוד השם".

174 מריה"ל משמע שכולם שמעו את כל עשרת הדיברות, וההליכה לאחוריהם היתה לאחר שמיעת כולם, כפשט הכתובים בשמות כ; וכן דעת ראב"ע. זאת בניגוד למדרש חז"ל במסכת מכות (כד, א), שעליו מתבסס הרמב"ם במו"ג ב, לג, ששמעו את כלל הדיברות אך הבינו רק את השניים הראשונים. הרמב"ן לשמות כ, ז הלך כשיטת הרמב"ם.

175 היינו שמהם מתפרטות כל המצוות. רש"י שמות כד, יב: "כל שש מאות ושלוש עשרה מצוות בכלל עשרת הדברות הן. ורבינו סעדיה פירש באזהרות שיסד לכל דיבור ודיבור מצוות התלויות בו". הרמב"ן בפירושו ל"זכור את יום השבת" כלל את כל מצוות עשה ב"זכור" ואת מצוות לא תעשה ב"שמור". אור החיים הקדוש (שמות כ, א) כלל את כולן בשני הדיברות הראשונים: "עוד אומרו 'לאמר' יכוון אומרם ז"ל (זהר ב, צג, ב) שכל התורה כולה רמוזה בעשרת הדברות. והוא אומרו 'לאמר' - פירוש דברים אלו יש בהם אמירות אחרות, כלולות ורמוזות. וראיתי לתת טוב טעם בהשמעת ה' לישראל ב' דברות 'אנכי' ו'לא יהיה לך' - כי הם ב' שורשים לב' כללות המצוות: מצוות עשה ומצוות לא תעשה. 'אנכי' - היא עיקר ושורש כל מצוות עשה, 'לא יהיה לך' - היא עיקר ושורש כל מצוות לא תעשה. לזה נטע ה' בהם מפי אל עליון ושורשי ב' עיקרי המצוות, שבוה לא תימוט תורה מזרענו לעולם ועד". ועיין גם בתניא פרק כג; בעל הטורים לדברים יא, כו.

176 אין זו סתם הערת ביניים, אלא כאן מתבטא החיבור בין מתן תורה לבין המהלך של יציאת מצרים. המהלך האלוהי ללידת העם והמהלך האלוהי לתת לו תורה, שניהם באו מאת האלוה. השבת היא זיכרון ליציאת מצרים על ידי המן, ולמתן תורה - על ידי נוכחותה בדיברות. זו אחת הסיבות לספירת העומר בין פסח לשבועות.

הדיברות האלה לא נמסרו לעם מפני גברים יחידים, ולא מפני נביא, אלא מפני אלהים. אולם לא היה להם כוח ככוחו של משה¹⁷⁷, עליו השלום, לראות את הדבר הגדול ההוא. מאותו יום האמין העם שמשה, עליו השלום, מקבל פנייה בדיבור שמקורה באלהים, ו[ש]משה, עליו השלום, לא חשב על כך קודם ולא היתה לו דעה בזאת. כדי שהנבואה לא תהא, כמו שחושבים הפילוסופים¹⁷⁸, מנפש שמחשבותיה טהורות הדבקה בשכל הפועל, הקרוי רוח הקודש או גבריאל, ומקבלת השראה. ויש שנדמה לו באותה שעה בשנה, או בין השנה והיקיצה, שאיש מדבר אליו, והוא שומע את

הערות - ילמד ענוים דרכו

יתרה מזאת: במן לא סיפר להם משה על מצוות השבת והעם באופן טבעי ליקט ליומיים, זאת את שכתב ראו שמה שמשאירים - מבאיש. הרי שבמן התגלה שהתורה מתאימה לישראל והיא טבעית להם (אלא שכאשר מצווים עליהם - יש לישראל יצר הרע לעשות להפך, כמו שהיה בציוויים האחרים במן שלא קיימו). וזה שאמר: "למען אנסנו הילך בתורתך" - בטבעיות - אם לא (הרב שרקי). לפי זה יש לבאר את דברי החבר בסעיף פג ש"משה לא ביטל את מצוות האבות אלא הוסיף עליהן בדרך, היינו שמצוות האבות באו להם מתוך טבעיותם והתאמתן להם. לעומת זאת, מצוות התורה של משה באו להם בכפייה חיצונית. מהמן עולה שבעומק גם תורת משה היא טבעית לישראל, ויתגלה כן לעתיד, כדברי הנביא ירמיהו (לא, לב): "נתתי את תורתך בקרבם ועל לבם אכתבנה".

177 אמנם כוחו של משה לא בא אלא מכוח כלל האומה - ב,נו: "ולוא בני ישראל לא היתה התורה. הם לא הועדפו בגלל משה, אלא משה הועדף בגללם. כי האהבה היתה כלפי הציבור (שהוא) זרע אברהם יצחק ויעקב, ומשה נבחר להביא אליהם את הטוב על ידו. לכן אין אנו קרויים אומת משה, אלא אומת אברהם ככתוב: 'עם ה' ו'עם אלוהי אברהם'".

178 ז"ל הפילוסוף במאמר א,א: "באדם השלם דבק אור ממין אלוהי הקרוי השכל הפועל. שכלו הנפעל דבק בו דבקות של התאחדות עד אשר יחשוב האדם שהוא אותו שכל פועל ללא שונות ביניהם. כליו, כלומר, איבריו של אותו אדם, לא יעסקו אלא במעשים השלמים ביותר, בזמנים המתאימים ביותר ובמצבים המעולים ביותר... זאת היא המטרה המרבית שהאדם השלם מקווה לה אחרי שתטוהר נפשו מן הספקות, תקנה חכמות לאמתן ותעשה, כביכול, מלאך. (נפשו) תגיע להיות בדרגה המלאכית הנמוכה ביותר בין הנבדלים מן הגופים, שזו היא דרגתו של השכל הפועל, שהוא מלאך שדרגתו נמוכה מדרגת המלאך הממונה על גלגל הירח... נפש האדם השלם ואותו שכל הופכים להיות דבר אחד. הוא לא ישעה אל כיליון גופו ואיבריו, שכן הוא וזה הפכו לדבר אחד, והחיים ינעמו לנפשו, מכיון שנכנס לחברתם של הַרְמָס, אַסְקֵלְפִיוס, סוקרטס, אפלטון ואריסטו. יתרה מזאת, הוא והם וכל מי שברגתם והשכל הפועל הם דבר אחד. זה מה שקרוי על דרך הרמז או הקירוב שביעות-רצון של אלהים... בקש זוך הלב בכל דרך האפשרית לך, לאחר שתשיג את העקרונות הכלליים של המדעים לאמתותיהם. אז תשיג את מבוקשך, כלומר, לדבוק ברוחני הזה, כלומר, בשכל הפועל. אולי ישנה עליך נבואה ויודיעך חכמה נסתרת בחלומות אמת ודמיונות הקולעים אל האמת".

השווה למו"ב, לב; לו, שם הרמב"ם מבאר (בניגוד לפילוסוף) שהנבואה שופעת מאת האל ית' באמצעות השכל הפועל אל האדם. ועוד, שלדעת הרמב"ם אין ההכנות להידיבקות זו אפשריות אלא בקיום התורה והמצוות, שהן הדרכים היחידות לתיקון המידות, החברה והשגת המושכלות באופן המאוזן והשלם ביותר. אולם סוף דבר שהרמב"ם מסביר את הנבואה כתהליך טבעי, שאדם משלים את מידותיו ואת השגותיו ומרכז מחשבותיו בעניינים האלוהיים, ובכך זוכה לנבואה.

כל זה התברר במעמד הר סיני כלא נכון. ועל פי ריה"ל זו היתה מטרת המעמד: רק הציות למצוות ה', על ידי מי שנצטווה בכך, בחפץ הלב ובשלמות - מזכה לחלות השכינה, ועמה - הנבואה.

מסלול 1: יום ד לפרשת חיי שרה
מסלול 2: יום א לפרשת חיי שרה

דיבורו בדמיון בנפשו, לא באוזניו. הוא רואה אותו בתחושת-לבו ולא בעינו. ואז יאמר שאלהים דיבר אליו.

חשדות אלה הוכחו במעמד הגדול שהוא ובכתב האלוהי¹⁷⁹ שבא בעקבות הדיבור האלוהי, שכן הוא חקק את עשרת הדיברות האלה על שני לוחות מיסוד נעלה¹⁸⁰ ומסר אותם למשה, עליו השלום. ואז ראו אותם בכתב אלוהי כשם ששמעום בדיבור אלוהי. משה, עליו השלום, עשה להם — במצנת אלהים יתעלה — ארון, והקים עליו¹⁸¹ את האוהל המפורסם¹⁸². זה נשאר בין בני ישראל כל עוד שלטה הנבואה כתשע מאות

הערות - ילמד ענוים דרכו

179 זו היתה מטרת העלייה של משה להר ארבעים יום (שמות כד, יב): "ויאמר ה' אל משה: עלה אלי ההרה ויהי שם ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצווה אשר כתבתי להורותם". וחזרו על כך בציווי על בניית הארון, שכל עניינו למשכן הלוחות (שם כה, טז): "ונתת אל הארון את העדות אשר אתן אליך". ובסיום ארבעים יום (שם לא, יח): "ויתן אל משה ככלותו לדבר אתו בהר סיני שני לוחות העדות לוחות אבן כתובים באצבע אלהים". וכשחטאו ואחר כך שבו בתשובה וסלח להם - עיקר העלייה השלישית להר היתה כדי לקבל שנית את הלוחות (שם לד, א; כז-כט): "ויאמר ה' אל משה פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים וכתבתי על הלוחות את הדברים אשר היו על הלוחות הראשנים אשר שברת... ויאמר ה' אל משה: כתוב לך את הדברים האלה כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל. ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכל ומים לא שתה ויכתוב על הלוחות את דברי הברית עשרת הדברים. ויהי ברדת משה מהר סיני ושני לוחות העדות ביד משה ברדתו מן ההר..." ושם אותם בארון אחר הקמת המשכן (שם מ, כ). גם בספר דברים ביאר משה שמעמד הר סיני נגנז בלוחות, שכן אומר מיד אחר עשרת הדיברות (דברים ה, ט): "את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם בהר מתוך האש הענן והערפל קול גדול ולא יסף ויכתבם על שני לוחות אבנים ויתנם אלי". ועיין עוד בדברים ט, יא; ט, יז; י, א-ה. אם כן, החקיקה אינה רק הכתיבה של עשרת הדיברות, אלא חקיקת המעמד כולו, הזיכרון שלו ותכליתו - בלוחות, לדורות עולם.

והנה רוב המפרשים פירשו שהלוחות נקראים "עדות" מפני שהם עדות על הברית שכתר ה' עם ישראל. אבל לפי ריה"ל הלוחות הם עדות למעמד הר סיני, לכך שה' דיבר עם ישראל והם ראו את הדיבור האלוהי כשם שרואים עתה את הכתב האלוהי.

180 ז"ל תרגום יונתן לשמות יא, יח: "לוחי ד' אבן ספיריגון מכוּרסי יקרא מתקלהון אַרְבַּעִין סְאִין".
181 ניכר בריה"ל כאן שמרכזו המקדש היה הארון ובו ה"עדות", ולכן המשכן כולו נקרא גם "משכן העדות" - בו לוחות העדות, עדות על מעמד הר סיני. וכן מבאר ריה"ל בהרחבה את מבנה המשכן במאמר ב, כו-כח, ושם בסעיף כח כותב: "אכן שורש החכמה מופקד בארון, שהוא בחינת הלב, שהוא עשרת הדיברות. ותולדותיהם, התורה, בצדו, ככתוב: 'ושמתם אותו מצד ארון ברית ה' אלוהיכם'. משם מסתעפות שתי החכמות, חכמת התורה - שנושאה הכהנים, וחכמת ההתגלות - שנושאה הנביאים..."; וכן הוא ברמב"ן בתחילת פרשת תרומה: "והנה עיקר החפץ במשכן הוא מקום מנוחת השכינה שהוא הארון, כמו שאמר: 'ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפורת'. על כן הקדים הארון והכפורת בכאן כי הוא מוקדם במעלה". אבל הרמב"ם ביאר שעיקר בניית המשכן הוא לקרבנות - עיין בתחילת ה' בית הבחירה.

182 וכן מבאר הרמב"ן בתחילת פרשת תרומה, שהמשכן אינו אלא המשכת קדושת מעמד הר סיני על מחנה ישראל בקביעות: "וסוד המשכן הוא, שיהיה הכבוד אשר שכן על הר סיני שוכן עליו בנסתר. וכמו שנאמר שם: 'וישכון כבוד ה' על הר סיני', וכתוב: 'הן הראנו ה' אלוהינו את כבודו ואת גדולו', כן כתוב במשכן: 'וכבוד ה' מלא את המשכן'. והזכיר במשכן שני פעמים 'וכבוד ה' מלא

שנה¹⁸³, עד שהמרה העם ונעלם¹⁸⁴ הארון, וגבר עליהם נבוכדנאצר והגלה אותם¹⁸⁵.

שאלות מנחות:

- ✦ מה הקשר בין בריאת העולם, יציאת מצרים ומתן תורה, ומדוע השבת מרמזת על שלושתם?
- ✦ בזכות מה זכו ישראל להתגלות בסיני?
- ✦ מה היתה מטרת מעמד הר סיני על פי ריה"ל?
- ✦ מה ההבדל המהותי בין הנבואה שהפילוסוף מאמין בה לנבואה שהתגלתה בסיני?
- ✦ מדוע חשוב היה שיהיה למעמד הר סיני רושם שנשאר לדורות, בדמות לוחות וארון ומשכן ומקדש?

הערות - ילמד ענויים דרכו

את המשכן, כנגד את כבודו ואת גודלו. והיה במשכן תמיד עם ישראל הכבוד שנראה להם בהר סיני. ובבוא משה, היה אליו הדיבור - אשר נדבר לו בהר סיני. וכמו שאמר במתן תורה: 'מן השמים השמייעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה', כך במשכן כתיב: 'וישמע את הקול מדבר אליו מעל הכפורת מבין שני הכרובים וידבר אליו'. ונכפל 'וידבר אליו' להגיד מה שאמרו בקבלה, שהיה הקול בא מן השמים אל משה מעל הכפורת ומשם מדבר עמו, כי כל דיבור עם משה היה מן השמים ביום ונשמע מבין שני הכרובים, כדרך 'ודבריו שמעת מתוך האש', ועל כן היו שניהם זהב. וכן אמר הכתוב: 'אשר איוועד לכם שמה לדבר אליך שם ונקדש בכבודי', כי שם יהיה בית מועד לדיבור ונקדש בכבודי. והמסתכל יפה בכתובים הנאמרים במתן תורה ומבין מה שכתבנו בהם - יבין סוד המשכן ובית המקדש, ויוכל להתבונן בו ממה שאמר שלמה בחכמתו בתפלתו בבית המקדש: 'ה' אלוהי ישראל, כמו שאמר בהר סיני: 'ויראו את אלוהי ישראל'. והוסיף שם לפרש 'ה' לעניין שרמזנו שם למעלה כי אלוהי ישראל יושב הכרובים, כמו שאמר 'וכבוד אלוהי ישראל עליהם מלמעלה, היא החיה אשר ראיתי תחת אלוהי ישראל בנהר כבר ואדע כי כרובים המה'. ואמר דוד: 'ולתבנית המרכבה הכרובים זהב לפורשים וסוככים על ארון ברית ה''. וכן יזכיר תמיד בבית המקדש 'לשם ה'', 'לשמך', ויאמר בכל פעם ופעם 'ואתה תשמע השמים' - במידת רחמים, וכתוב: 'והתפללו אל ה' דרך העיר אשר בחרת בה והבית אשר בניתי לשמך ושמעת השמים, ובביאור אמר כי 'האומנם ישב אלוהים את האדם על הארץ? הנה שמים ושמי השמים לא יכלכלוך'. וכתוב על הארון: 'להעלות משם את ארון האלוהים אשר נקרא שם שם ה' צבאות יושב הכרובים עלי'. ובדברי הימים: 'להעלות משם את ארון האלוהים ה' יושב הכרובים אשר נקרא שם, כי השם יושב הכרובים'.

183 הרי שהופעת השכינה, הנבואה והנסים בישראל לא היתה אירוע חד פעמי, אלא מציאות חיים מתמדת. וזה סוד האימות של הנוכחות האלוהית בעולם, על ידי ישראל: "עם זו יצרתי לי - תהילתי יספור" בעצם היצירה שלהם, על ידי האלוה, שהוא מנהל את כל מהלכם - זהו הסיפור המוכיח את נוכחות האלוה בעולם.

184 הרי"א תיבון תרגם "ונגנו" על פי הגמרא ביומא פב,ב.

185 כמה נקודות במשפט זה: א. נבוכדנצר לא יכול היה לנצחם, לולי נגנו הארון. נמצא שמעשה יאשיהו שגנו את הארון היה כעין קבלת דין שמים, להביא עליהם את החורבן; ב. עצם היציאה לגלות רק אחרי חורבן המקדש, היא המוכיחה שאפילו הגלות של ישראל היא עדות לחלות הדבר האלוהי במ (בניגוד למצבן של האומות "המתות"). עניין זה יתבאר בהרחבה במאמר ב,לב.

מסלול 1: יום ד לפרשת חיי שרה
מסלול 2: יום א לפרשת חיי שרה